

Христина КОВАЛЬЧУК

**Особливості засобів
художньої виразності
надмогильних пам'ятників ХІХ ст.
на прикладі пам'яток історико-
культурного музею-заповідника
«Личаківський цвинтар» у Львові**

Проаналізовано застосовані в оформленні надгробків засоби художньої виразності відповідно до призначення меморіального об'єкта як одного з компонентів поховальної обрядовості. Виявлено символіку меморіальної пластики, характерну для ХІХ ст.

Ключові слова: пам'ятник, цвинтар, стиль, засіб, символ, музей.

Становлення та розбудова української держави створили необхідне підґрунтя для всебічного дослідження в архітектурі та мистецтвознавстві сакральної тематики, насамперед однієї з малодосліджених їх галузей – меморіальної пластики в контексті класичних та традиційних форм народної культури.

Кількість наукових праць сучасних вчених із питань розвитку кам'яної меморіальної пластики в Україні є незначною. Так, розвиток каменярства Лемківщини розглядав Г. Горинь, Гуцульщини – Г. Горинь, Я. Грендиш, О. Никорак, Закарпаття й Галичини – Т. Чаговець. У дослідженнях М. Моздира та В. Малини наведено приклади іконографії надмогильних пам'ятників і згадки про діяльність майстрів-різьбярів гуцульських сіл Тюдів, Кути, Соколівка. М. Приймич аналізує форми ландшафтних, у тому числі кам'яних хрестів Закарпаття. На вивчення певних процесів розвитку кам'яної меморіальної пластики в Галичині звертали увагу М. Моздир, Р. Одрехівський, М. Станкевич, Л. Хом'як, П. Кузенко та ін. У їх публікаціях увага зосереджена на аналізі пам'яток з різних регіонів України. Клименюк Т. М., Бойко Х. С. запропонували методику проведення обмірно-інвентаризаційних досліджень пам'ятників християнських та єврейських кладовищ. Подали практичні поради та рекомендації із документування зібраного матеріалу натурних досліджень та проведення ремонтних та реставраційних робіт надгробних пам'ятників.

Мета пропонованого дослідження – охарактеризувати стан та визначити тенденції розвитку кам'яної меморіальної різьби, а також вказати на специфічні засоби художньої виразності надгробних пам'ятників, виявлені при проведенні досліджень на давніх історичних конфесійних кладовищах Львова та регіону, визначити їх локальні художні риси.

Одним із важливих і надзвичайно цікавих носіїв культури кожного народу є кладовище. Надгробки є унікальним історичним джерелом, що містить інформацію з поховального обряду, художніх і духовних традицій суспільства. У багатьох країнах із давньою культурою відвідування місць поховань є не менш важливим звичаєм, ніж зустріч із своїми сучасниками. Адже кладовища є невід'ємною частиною життя та свідченням того, що колись відбувалося на теренах нашого краю, а отже – це музеї під відкритим небом. Вони нагадують про видатних людей та інформують про історичні події, звертають увагу відвідувачів на будівельні, культурні та мистецькі особливості різних епох; пов'язують минуле, сучасність та майбутнє; у них відображається менталітет, звичаї та традиції, а також, звичайно, віра людей. У меморіальній пластиці кладовищ яскраво проявився мистецький талант народних майстрів, а також регіональні особливості та традиції різьбярських шкіл, напрямів, окремих авторів. В історії міста кладовище часто ставало межею автентичної культури. Кладовища належать до місць, в яких дуже чітко видно відмінності і кордони, що розмежовували етнічні і релігійні громади міст. Разом з будівлями українських, вірменських церков, німецьких кірх, польських костелів, іудейських синагог і божниць, кладовища були осями колишнього культурного і духовного життя окремої громади, місцями, навколо яких зосереджувалося щоденне життя і формувалася неповторна ідентичність кожної громади¹.

Меморіальна пластика є виразом культурної і релігійної специфіки кожної етнічної групи, свідцтвом взаємних впливів. Відповідно великим є інтерес молодшої генерації до цієї мультиетнічної спадщини України, а також до її дослідження та наукового опрацювання.

Меморіальне мистецтво – найдавніше і найбільш канонізоване з усіх видів образотворчого мистецтва та ритуальної культури загалом. Спроби його імперативного реформування, декретні скасування традицій, звичаїв та ритуалів, пристосування його до потреб державної ідеології, внесення до нього нових форм і символів ніколи не закріплювалися в народній культурі.

Через те, що меморіальні пам'ятки розташовані під відкритим небом, зокрема на кладовищах, більшість із них зазнали руйнівних впливів

Рис. 1. Схема Личаківського цвинтаря у Львові

природних та антропогенних чинників. Закономірно, що для вивчення даного виду творчості нагально необхідним є проведення експедицій з метою фіксації, охорони, збереження та аналізу нерухомих об'єктів культури.

Розглянемо засоби художньої виразності надмогильних пам'ятників на прикладі пам'яток історико-культурного музею-заповідника «Личаківський цвинтар» у Львові, де на площі понад 42 га знаходяться: близько 300 тис. поховань, розташованих на 86 полях, понад 2 тис. гробниць, близько 500 скульптур та рельєфів (рис. 1).

Личаківський цвинтар закладений у 1786р. Кладовище призначалося для Середмістя і IV ділянки Львова. Оскільки в Середмісті мешкали найбільш заможні львівські міщани, а віддаленість цвинтаря від регулярної забудови забезпечувала можливість постійного розширення, то нове кладовище отримало статус головного некрополя Львова, який зберігся до наших днів².

Цвинтар розпочинався тоді на ділянках, які займають сьогодні 6, 7, 9, 10, 14 та прилеглі до них поля. У 1804 та 1808 рр. відбулося значне розширення його площі за рахунок викупу прилеглих земельних ділянок від приватних власників. Наступне розширення кладовища припадає на 1856р. Тоді ж було запрошено університетського ботаніка Карла Бауера, який у співпраці з директором цвинтаря Титом Тхужевським впорядкував територію, спланував алеї та доріжки і надав кладовищу характер паркової зони; була прокладена головна алея та розбиті головні кругові доріжки. Згідно з концепцією розпланування цвинтаря, надгробки і склепи утворювали структуру, подібну до розпланування міських вулиць, при цьому на чільних місцях, як правило, встановлювалися пам'ятники високої мистецької вартості, алегоричні групи, а також чисельні каплиці³.

У першій половині XIX ст. пануючим стилем у Європі й, зокрема, у Львові, стає класицизм. Його стильові ознаки проявились в мистецтві, архітектурі та містобудуванні та яскраво відобразились у пластиці й архітектурі надгробків, зразки яких збереглися на Личаківському та Янівському кладовищах та у деяких львівських костелах⁴.

У цей період на кладовищах домінувала класицистична скульптура таких відомих майстрів, як Гартман Вітвер, Антон і Йоганн Шимзери, Пауль Ойтеле. Їх традиції з виразним впливом західноєвропейської скульптурної школи продовжили у другій пол. XIX – на поч. XX ст. Абель Марія Пер'є, Генрик Пер'є, Парис Філіппі і далі вже вихованці місцевих майстерень Юліан Марковський, Едмунд Яскульський, Тадеуш Баронч, родина Тировичів, Вітольд Равський та інші. Творчість цих майстрів залишила на кладовищі пам'ятники еkleктичного характеру, сецесії та "Art Deco". Зі скульпторів-українців в період до 1945 р. найцікавіші роботи належать Григорію Кузневичу та Сергію Литвиненку⁵.

У повоєнному часі поля кладовища заповнились стандартними нагробками комбінату похоронного обслуговування, інколи збагаченими портретами покійних та епітафіями. Значна частина оригінальних робіт безіменні. Із сучасних скульпторів цікаві роботи на кладовищі залишив Євген Дзиндра (1913-1983). Індивідуальним підходом до кожного твору ви-значається Теодозія Бриж. Автором цілої серії скорботних дівчат, часто в українських народних вбраннях був Євген Прокопович. Оригінальні надгробки у реалістичній манері створив Петро Кулик. З інших сучасних митців слід виокремити Луку Біганича, Валентина Подольського, Еммануїла Миська, Петра Дзиндру, Любомира Яремчука, Миколу Посікіру.

У повоєнний період Личаківський цвинтар продовжував приймати прах львів'ян. На першому полі та вздовж головної алеї відбувалися захоронення

більш визначних мешканців міста. Під решту поховань відводились вільні ділянки полів, ліквідовувались деякі доріжки та майданчики. В 1975 р. ухвалено рішення щодо припинення поховань. Виняток робиться для особливо заслужених громадян, родин, які мають власні гробниці, та в окремих випадках допускаються підхоронення в існуючі могили родичів після 25-літнього строку поховання.

Непродумана процедура визначення місця під нові поховання, відсутність належного догляду за могилами, родини яких виїхали до Польщі, брак коштів на охорону призвели до втрати деяких пам'яток високої мистецької вартості, знищення металевих пам'ятників та оздоб, природного руйнування могил, гробниць та скульптури.

Починаючи з середини 1970-х рр., громадськість Львова, представники творчої інтелігенції, Українське товариство охорони пам'ятників історії та культури, засоби масової інформації неодноразово звертались до владних структур про необхідність надання цвинтареві статусу заповідника, охорону і реставрацію його мистецького доробку. 10 липня 1990р. ухвалою Львівської міської Ради народних депутатів територію Личаківського цвинтаря оголошено історико-культурним заповідником місцевого значення. У 1991р. до його складу включено військове кладовище Пагорб Слави.

Досліджуючи композиційне рішення та символіку пам'ятників на християнських кладовищах, необхідно вміти визначити стиль надгробку і скласти його опис⁶.

Збережені на Личаківському цвинтарі надмогильні пам'ятники кінця XVIII – першої пол. XIX ст. задають первинну ландшафтну структуру цвинтаря, яка пізніше була доповнена надгробками і меморіалами у інших стильових напрямках, але практично до наших часів зберігає певну композиційну цілісність та підпорядкованість єдиному задуму.

Надгробки та пам'ятники першої половини XIX ст. можна розділити на дві групи – скульптурні та такі, де архітектурні деталі домінують: різноманітні саркофаги, стели, обеліски, урни та надгробки складної форми. Вишуканість архітектурних рішень та їх складність дозволяє припустити, що ці надгробки створювались скульпторами у співавторстві з архітекторами.

Прикладом подібної співпраці, безумовно, є пам'ятник Марії-Анни з Каліновських, графині Понінської, який представляє образ Матері Божої, яка стоїть на земній кулі і попирає ногами **змію**, що символізує перемогу добра над підступністю і злом⁷. Скульптурна композиція розміщена на високому кам'яному постаменті складної форми, у нижній частині якого знаходяться таблиця з епітафією, рельєфи з гербами Понінських і

Каліновських та різьблений кам'яний картуш (рис. 2). Змія – надзвичайно складний і універсальний символ. Вона може бути і чоловічої і жіночої статі. Як істота хижа вона позначає смерть і знищення; як істота, яка періодично скидає шкіру – життя і воскресіння. Змія, що згорнулася кільцем – символ вічності, уособлює повторення явищ. Це і сонячний, і місячний початок, життя і смерть, світло і темрява, добро і зло, мудрість і сліпа пристрасть, зцілення і отрута, хранитель і руйнівник, відродження духовне і фізичне. Фалічний символ, чоловіча сила, що запліднює, чоловік всіх жінок, присутність змії майже завжди пов'язується з вагітністю. Змія супроводжує всі жіночі божества, в тому числі Велику Матір, і часто зображається у неї в руках чи обвитою довкола неї. При цьому змія набуває жіночих якостей, таких, як таємничість, загадковість і інтуїтивність, і символізує непередбачуваність, оскільки несподівано з'являється і несподівано зникає. Змія вважалась двостатевою і була емблемою всіх божеств, що самопороджують, символізуючи також силу родючості землі. Це символ сонячний, хтонічний, сексуальний, похоронний і втілюючий прояв сили на будь-якому рівні, джерело всього потенціального як у матеріальній сфері, так і в духовній, тісно пов'язаний з концепцією як життя, так і смерті. Оскільки змія живе під землею, вона знаходиться у контакті з підземним світом і має доступ до сил, всезнанню

Рис. 2. Пам'ятник Марії-Анни Каліновської, графині Понінської, померла у Львові у 1790 р., поле №7, скульптор Г. Вітвер, (а – фотографія Ковальчук Х., б, в – креслення фасадів⁹)

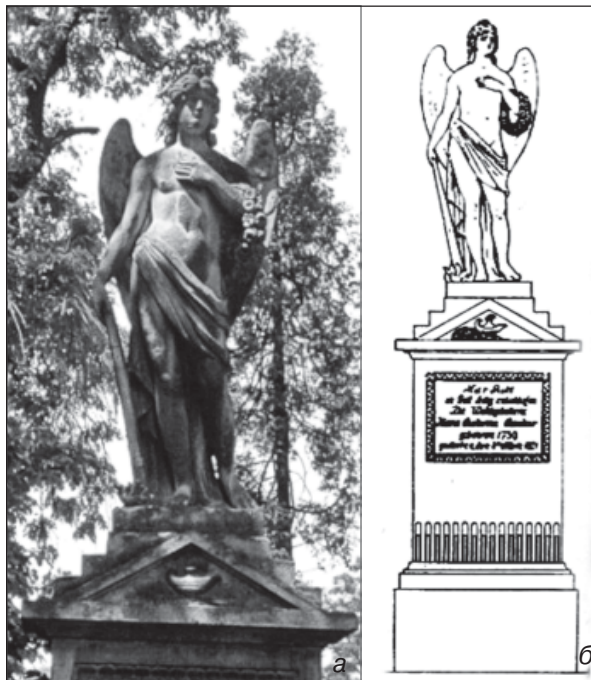

Рис. 3.
Пам'ятник на могилі
Марії-Катерини Чадор
(а - фотографія
Ковальчук Х.,
б - креслення фасаду¹⁰)

і магії мертвих. Хтонічеськая змія – це про-
яв агресивної сили богів підземного світу і
тьми. Вона повсюдно вважається джерелом
ініціації і омолодження і хазяйкою надр.

Череп зі схрещеними кістами або “ада-
мова голова” – розповсюджена в ме-
моріальній пластиці емблема смерті, що
нагадує про стислість життя і неминучість
його кінця. У релігійній символіці часто
зображувалася, як “голова Адама” під хре-
стом (існує легенда, що хрест, на якому був
розп'ятий Ісус Христос, стояв над могилою
Адама, похованого під Голгофою).

Подібну композицію – скульптура на
складному високому постаменті – має над-

Рис. 4. Пам'ятник на могилі Аполонії з родини
Гофманів, близько 1825-1826 рр., Личаківський
цвинтар, поле № 2, скульптор А. Шимзер¹².

гробок Марії-Катерини Чадор. Обличчя скульптури крилатого генія, що тримає в одній руці вінок, а другою, посміхаючись, гасить факел життя, спрямоване на схід⁸.

Опущений смолоскип – символ смерті. Постамент пам'ятника трійчастий, з базою, основною частиною, на якій розміщені таблиці з епітафіями, та завершенням у вигляді фронтона (рис. 3).

У творчому спадку А. Шимзера скульптура майже завжди поєднується з класичними архітектурними формами. Прикладом є надгробки родини Гофманів на полі № 2 Личаківського цвинтаря. Надгробок «Плакальниця» вирішено в образі постаті дівчини в жалобі, розміщеної на високому постаменті прямокутної форми, увінчаному колоною з урною (рис. 4).

Плакальниця – у меморіальній скульптурі епохи класицизму (1800–1820) зображувалася як символ тужної душі, у виді жіночої фігури в довгому одязі, з покритою головою, схиленої до урни, що тримає в руці вінок чи опущений смолоскип. Урна або ваза чи амфора – елемент надгробка епохи класицизму, що представляє собою посудину, покриту тканиною і перевиту вінком. Нагадує про прийнятий у Стародавньому Римі звичай трупоспалення і вміщення праху в ємкість. Здавна витлумачується як символ смерті. Часто урнами називають близькі за формою вази-світильники, відмінність яких полягає в тім, що над покришками ваз поміщене стилізоване зображення полум'я – символ безсмертної добродісної душі, що здіймається до небес (рис. 5).

Композиція пам'ятника губернатору Галичини, Францу фон Гауеру складається з пілона, який завершено карнизом з овами і фронтоном з акротеріями, над наскрізним прорізом якого розміщено вінок. Пилон фланковано фігурами сплячих левів на простих прямокутних постаментах (рис. 6). Зображення лева має подвійне значення, несе у собі і солярний, і місячний символізм, уособлює і добро, і зло. Пара левів означає двічі сильного володаря, а також стража дверей, врат і скарбів, чи Дерева

Рис. 5.
Пам'ятник на могилі А.Вегля,
поле № 7, скульптор
Г. Вітвер¹²

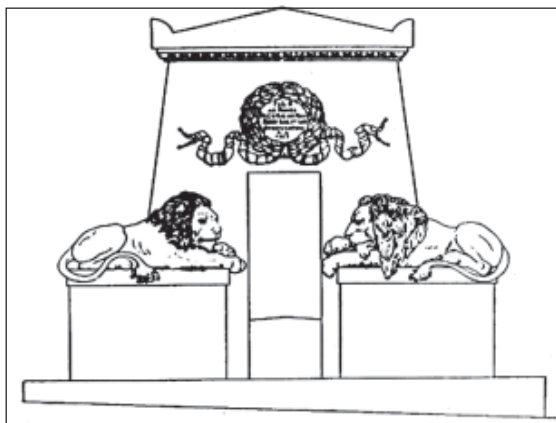

Рис. 6. Пам'ятник губернатору Галичини Францу фон Гауеру, 1757-1882 рр., поле № 7, скульптор А. Шимзер¹³

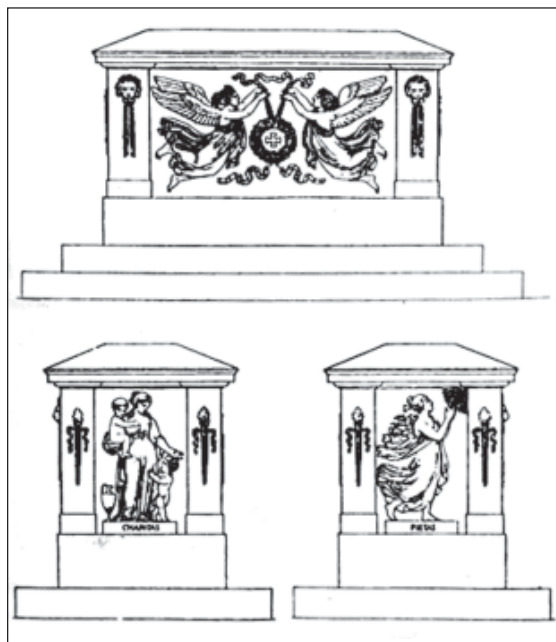

Рис. 7. Саркофаг на могилі Йоанни Богхофванд, поле № 9, скульптор А. Шимзер¹⁴

Життя. Часто вони підтримують на зображеннях солярний символ і уособлюють пильність і хоробрість. Вінок – символ життя, слави, чесноти і т.п.

Однією з найбільш популярних форм надгробків першої половини XIX ст. була форма саркофагу, яка символізувала собою останній притулок небіжчика, його житло. Рельєфи та скульптурні зображення, якими прикрашали саркофаги, також мали символічне значення.

Саркофаг Йоанни Богхофванд, має форму античного храму на стереобаті. Кути саркофага підсилено пілястрами, що підтримують карниз складної форми. На одній з бокових сторін знаходиться зображення молодій дівчини, яка однією рукою тримає немовля, а другою пригортає до себе маленького хлопчика. Це – алегорія милосердя, про що свідчить напис на цоколі – “Charitas”. На протилежному боці над написом “Pietas” знаходиться постать дівчини, що молиться. Це символ набожності. На

фасадних площинах саркофага знаходяться зображення ангелів, вінків та лев'ячих голів (рис. 7).

Пам'ятник Яна Гауснера, відомого львівського банкіра, нагадує саркофаг, кути якого оздоблені фігурами янголів, які підтримують карниз складної форми. Композицію завершує урна з зображенням лебедів (рис. 8). Слово янгол означає посланець. Невидимі посланці, мешканці небес, створіння світлі і легкі, але також вогненні і войовничі, які співпрацюють з Творцем у багатьох різноманітних місіях, відповідно до рангів і категорій. Ці посередники між Богом і світом символізують божественні діяння і зв'язок Бога з його творіннями. Янголи – символи передвісників священного, які супроводжують нас і допомагають, коли це необхідно. За традиціями, кожна людина має янгола-охоронця, який слідкує за тим, щоби людина просувалася вперед по шляху своєї духовної реалізації. Лебідь – є птахом життя, поєднуючи в собі дві стихії: повітря і води, лебідь втілює захід дня – Сонцем. Він символізує самоту, притулок і є птицею поетів. Пісня лебедя, який вмирає – це пісня поета, а його білизна – щирість. У християнстві білий лебідь – це чистота, милосердя і символ Діви Марії. Його передсмертна пісня символізує страждання мучеників і християнське упокорювання. Лебідь – це також щаслива смерть.

Саркофаг Терези Вензел розміщено на високому цоколі та увінчано фронтоном з акротеріями. У тимпані фронтона розміщено рельєфне зображення перевернутих смолоскипів, що символізують перед-

Рис. 8. Саркофаг на могилі Яна Гауснера, 1822 р., скульптор А. Шимзер¹⁵

Рис. 9. Саркофаг на могилі Терези Вензел, Личаківський цвинтар, 1795-1829 р., скульптор П. Ойтеле¹⁶

часно обірване життя. Барельєф на стінці саркофага зображає матір з дітьми (рис. 9).

Іншою широко розповсюдженою архітектурною формою надгробків є класична колона (рис. 10). Її зображення несло глибоке символічне навантаження. Так, надгробок родини Манугевичів (Личаківський цвинтар, поле 14, автор Й. Шимзер) складається з восьми зламаних колон, що відрізняються висотою і товщиною, та постаті Діви Марії. В могилі поховано сім осіб, отож, що значнішою була людина за життя, то товща та вища колона позначає місце її останнього спочинку.

Окрім унікальних пам'ятників, виконаних за індивідуальними замовленнями, існували також надгробки, виконані за стандартними зразками. Так, пам'ятник у формі колони з маскаронами і гірляндами, увінчаний урною, зустрічається на полях 6 і 7 Личаківського цвинтаря чотири рази.

Разом із меморіальною пластикою, що ілюструє стильові засади класицизму, у першій половині XIX ст. на Личаківському цвинтарі встановлювалися

Рис. 10. Пам'ятники у формі колони, фотографія Ковальчук Х.

Рис. 11. «Королівський нагробок» вірменського архієпископа Самуеля Стефановича, 1755–1858 рр., поле № 4¹⁷

надгробки, що належали романтичній течії в архітектурі. Надгробок Густава і Анни Пентнерів (Личаківський цвинтар, поле 6) витриманий у стилі неоготики. Він являє собою чотиригранний обеліск на базі прикрашеній аркадурою, з завершенням у формі високого стрімкого даху з хрестоцвітом. Іншими прикладами неоготичних пам'ятників є надгробки, споруджені для Йозефа Каліновського, померлого у 1825 р., вірменського архієпископа Самуеля Стефановича (рис. 11).

У надгробках Личаківського цвинтаря першої половини ХІХ ст. застосовувалась широка палітра класичних архітектурних форм, що свідчить про те, що архітектурна

деталь у створенні образу надмогильних пам'ятників в цей період посідала не менш важливе місце, ніж скульптура. Застосування архітектурних форм підсилювало символічний зміст надгробка, а деколи було і вирішальним.

Архітектурні елементи займають належне місце і в композиції пам'ятників, у яких домінуюча роль належить саме скульптурі. Прикладами таких композицій є надгробки, створені Г. Вітвером на могилі Терези Шабінгер, уродженої Вегль і Юліани Шрангнер з Зіфітлхів (Личаківський цвинтар, поле №6). З архівних джерел відомо, що Г. Вітвер був автором щонайменше восьми надгробків на Личаківському цвинтарі. Деякі з них були розібрані, а скульптури перенесені на інші місця. Так, надгробок Якуба Печонки прикрашає скульптура генія з урною, що раніше була частиною великої алегоричної скульптурної групи. Аналіз манери виконання деяких

інших анонімних скульптур, встановлених на пізніших похованнях, дозволяє віднести їх до творчого спадку Г. Вітвера або учнів його школи.

Вирізняється майстерністю задуму і виконання трифігурна композиція авторства А. Шимзера, яка знаходиться на могилі родин Тренклів, Вейглів і Брауерів (Личаківський цвинтар, поле № 6). Справа – бог сну Гипнос, з вінком на голові, тримає у правій руці букет маків, а в лівій – руку молодої жінки, яку веде за собою. Жінка засмучена, але покірنا. Зліва від неї – сумний геній життя, що гасить факел. Подібна за задумом трифігурна композиція встановлена на могилі Юліани Неваттер з роду Шабінгерів (поле № 6). Справа – богиня ночі, заступає дорогу молодій дівчині і знімає з неї зірчасту корону – символ життя. Дівчина марно намагається їй перешкодити. Поруч з нею – маленький геній смерті – крилатий хлопчик, що тримає в руці пальмову гілку (рис. 12). В християнській символіці пальмова гілка означає тріумф, перемогу над смертю та гріхом.

Червоні маки – квіти чаклунства і забуття, Гипнос – бог сну і його рідний брат Танотос – бог смерті зображалися з вінками з квіток маку. Мак символізує спогади, тишу, сон. Гипнос за допомогою Маку усипляє, приносить всім солодке заспокоєння. У християнській літературі поширена версія, що маки зростають на крові розпнутого Христа (мак – як символ безневинно пролитої крові).

Рис. 12. Пам'ятник на могилі Тренклів, Вейглів і Брауерів, поле №6, скульптор А. Шимзер (фотографія Ковальчук Х.).

Йоганн Шимзер виконав для Личаківського цвинтаря шістнадцять скульптурних груп, а різцю Павла Ойтеле, учня і послідовника братів Шимзерів, належить близько шістдесятьох надгробків на цьому цвинтарі.

Пам'ятки першої половини XIX ст. – початку XX ст. та меморіальні комплекси Личаківського цвинтаря мають не лише історичну і культурну, а й значну мистецьку цінність. Для збереження Личаківського цвинтаря необхідним є, перш за все, розуміння цвинтаря як єдиного архітектурно-ландшафтного комплексу, в якому є рівноцінно важливими всі його компоненти і складові.

ВИСНОВКИ

Символіка меморіальної пластики XIX ст. надзвичайно багата і виразна, сягає своїми коренями до античності. Саме античне сприйняття смерті як неминучої та необхідної події, сповнене спокою і гідності, втілює в собі бог сну Гипнос або геній смерті, що зустрічається на багатьох надгробках. Його обличчя з лагідною усмішкою заспокоює, дає надію на вічну втіху. Символом скорботи і туги за померлими є плакальниця; символом мужності – постать лева, яку встановлювали переважно на могилах військових. Передчасно обірване життя символізує перевернутий факел або зламана колона, алегорія перемоги над гріхами – змія, якого попирає ногою Матір Божа. Пісочний годинник символізує вічність, вінок з зірок – життя. Атрибутика смерті досить різноманітна – тут і перегорнуті, згаслі факели, і свічки, і коса. А от загальноприйнятий символ – череп з кістками – зустрічається тільки раз, на пам'ятнику Анни-Марії Понінської авторства Г.Вітвера.

Велика роль у символіці меморіальної пластики відводиться зображенню рослин. Так, мак символізує тиху, спокійну смерть; дубове листя – мужність і чесноту. Пальмове листя ще в античному світі було символом перемоги, тут воно – символ перемоги моральної. Поєднання античної символіки з християнським світоглядом творить неповторність меморіальної пластики Львова періоду класицизму.

Наявність у досліджуваному регіоні покладів каменю, придатного для художнього різьблення, його промислової розробка, розвиток каменярства відіграли важливу роль в еволюції меморіальної пластики.

Зосереджені на Личаківському кладовищі у Львові надгробки, позначені нерідко яскравою авторською манерою і значною часткою фігуративності, складають маловідомий пласт творчості, який потребує належної фахової оцінки, атрибутування, введення у науковий та соціально-культурний обіг.

- ¹ Бойко Х.С. Єврейський некрополь як культурно-історичне та мистецьке явище у просторовому укладі галицького міста // Голокост в Україні у регіональному та загальнолюдському вимірі: Матеріали Міжнародної наукової конференції. Збірник наукових праць. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2005. – С. 158-166.
- ² Гавришкевич І., Нагай М., Личаківський некрополь: малий маршрутний довідник музею «Личаківський цвинтар». – Л.: Папуга, 2003.
- ³ Львів: Туристичний путівник / Загальна редакція А. Рудницького. Наукова редакція, авторське упорядкування та макетування Ю. Бірюльова. – Львів: Центр Європи, 1999. – С. 459-486.
- ⁴ Ковальчук Х. І. Особливості архітектури Львова наприкінці XVIII – першої половини XIX ст. – Львів: Ліга-прес. – 2005.
- ⁵ Czyż A.S., Gutowski B. Nekropole kresowe. Skrypt dla inwentaryzatorów zabykowych smentarzy dawnych Kresow Wschodnich. – Warszawa: W-wo Uniwersytetu Kard. S. Wyszyńskiego, 2008.
- ⁶ Петришин Г.П., Іваночко У.І., Ідак Ю.В., Топилко С.І., Бойко Х.С., Соснова Н.С., Олешко О.П., Гнесь Л.Б. Історичні архітектурно-містобудівні комплекси. Наукові методи дослідження. Навч. посібник/ За ред. Г. П. Петришин. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2006.
- ⁷ Nicieja S.S. Smentarz Lyczakowski we Lwowie w latach 1786-1986. – Wrocław; Krakow; Gdansk; Lodz: Zakład narodowy im. Ossolinskich. 1989. – 449 s.
- ⁸ Клименюк Т.М. Архітектурні обміри та інвентаризація пам'ятників: навч. посібник / Т.М. Клименюк, Х.С. Бойко. – 2-ге вид. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2012.
- ⁹ Ковальчук Х. І. Особливості архітектури Львова наприкінці XVIII – першої половини XIX ст. – С. 88.
- ¹⁰ Там само. – С. 91.
- ¹¹ Там само. – С. 91.
- ¹² Там само. – С. 88.
- ¹³ Nicieja S.S. Smentarz Lyczakowski we Lwowie w latach 1786–1986. – S. 62.
- ¹⁴ Там само. – С. 59.
- ¹⁵ Там само. – С. 61.
- ¹⁶ Там само. – С. 107.
- ¹⁷ Гавришкевич І., Нагай М., Личаківський некрополь: малий маршрутний довідник музею «Личаківський цвинтар». – С. 10.

SUMMARY

Hrystyna Kovalchouk

Peculia means of artistic expression of the design of tombstones of the XIX century on the example of historical and cultural museum Lychakiv cemetery in Lviv

Means of artistic expression, used in the design of tombstones, are analyzed in the article according to the purpose of the memorial object as a component of the funeral rites. Symbolism of memorial sculpture characteristic for the nineteenth century was defined.

Keywords: monument, cemetery, style, means, symbol, museum.